

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

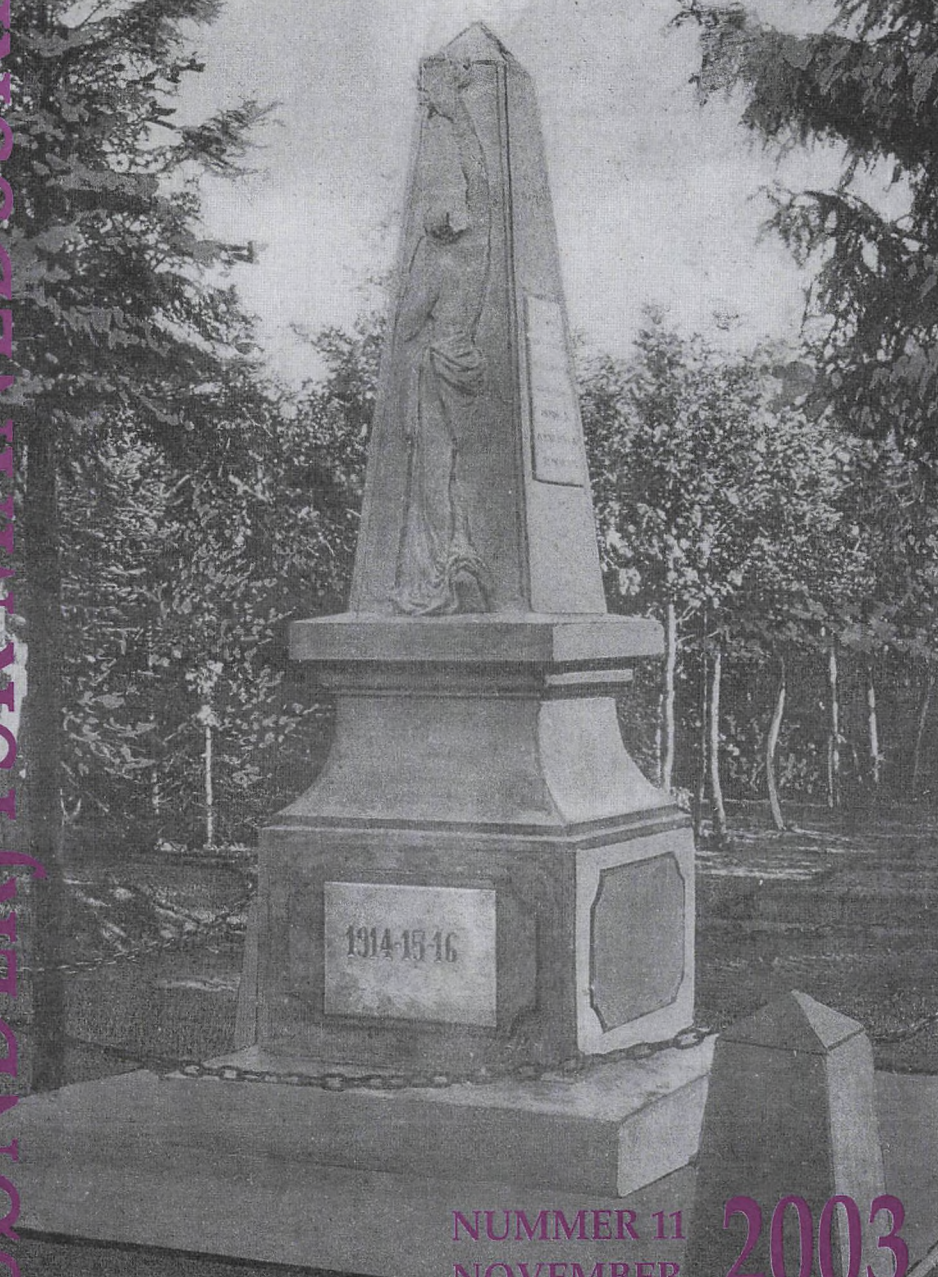
Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskernes Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

Denkmal auf dem Kirchhof
vom Gefangenlager
in Lügumkloster

NUMMER 11
NOVEMBER

2003

Sønderjysk Månedsskrift

Udgivet af
Historisk
Samfund
for Sønderjylland

Abonnementspris
160 kr. årligt incl. moms
og forsendelse.

Enkeltnumre 20 kr. pr. stk.

Farvelagte eller udvidede
enkeltnumre 30 kr. pr. stk.

Ekspedition:
Haderslevvej 45
6200 Aabenraa
tlf. 74 62 46 83

E-mail:
hist.samf.sdj@netbruger.dk
Kontortid ma.-to. kl. 9-14.

Redaktion:
Kim Furdal (ansv.)
Institut for
Sønderjysk Lokalhistorie
Haderslevvej 45
6200 Aabenraa
email: kf@isl.dk

Lennart Madsen
Haderslev Museum
6100 Haderslev

Carsten Porskrog Rasmussen
Rodekær 1
6200 Aabenraa

© Sønderjysk Månedsskrift
og forfatterne

Sats/montage: Aabenraa Fotosats ApS
Tryk: Winds Bogtrykkeri A/S,
Haderslev

I dette nummer:

Hertugen og hertuginde i Indien..... 291
Hvordan har portrætter af hertug Frederik Christian II af Augustenborg og hertuginde Louise Augusta fundet vej til The William Carey Library and Museum i Shrirampur, lidt nord for Calcuttas centrum? H.E. Sørensen har søgt efter svaret.

Tobakken – og tobakken i Tønder 296
Tobakken er i offentlighedens søgelys for sin skadelige virkninger, men blev oprindeligt bl.a. anvendt til helbredelse af syge. Siegfried Lorenzen tegner et billedet af tobakken og dens vej til Tønder, hvor slægten Angel producerede i Vestergade 12 frem til midten af 1880'erne.

Breve fra Anthon fra Rusland..... 301
Breve fra tidligere russiske krigsfanger til Nordslesvig er en sjældenhed. Oskar Sørensen fortæller her om Anton Krupenkos liv som flygtning i Danmark ud fra hans breve til den familie ved Kliplev, hvor han opholdt sig som krigsfange.

Grænselandskronikken..... 306
Hvad skal de kommende generationer lære i historieundervisningen? Dette og andre emner behandles af H.E. Sørensen i Grænselandskronikken for juli kvartal.

Bognyt..... 315

Det sker – på sønderjyske museer 316

Bagsiden om forsiden 320
6-7.000 overvejende russiske og ukrainske krigsfanger endte under Første Verdenskrig som arbejdskraft i det sønderjyske landbrug eller arbejdede ved større anlægsprojekter i Nordslesvig. Arkivar Kim Furdal fortæller om krigsfangernes vej til Nordslesvig, deres ophold og vejen hjem igen.

Forsidebillede:

Obelisk over de begravede krigsfanger på Løgumkloster kirkegård. Foto: Institut for Sønderjysk Lokalhistorie.

Hertugen og hertuginde i Indien

Af H. E. SØRENSEN

Howdan har portrætter af hertug Frederik Christian II af Augustenborg og hertuginde Louise Augusta fundet vej til The William Carey Library and Museum i Shrirampur, lidt nord for Calcuttas centrum? H.E. Sørensen har søgt efter svaret.

Da jeg i 1995 besøgte de tidligere danske kolonier i Indien, faldt jeg over fire portrætter i The William Carey Library and Museum i Shrirampur, en forstad nord for Calcuttas centrum. Der var tydeligvis tale om to ægtepar fra de allerhøjeste samfundslag, og billederne forkom både bekendte og umiskendeligt danske.

Det ene par var der ikke noget gædefuldt ved. Museets skiltning oplyste, at portræterne forestillede »Hans Majestæt Kong Frederik VI af Danmark« og hans dronning, »Hendes Majestæt Dronning Marie Sophie Frederikke«. Enhver, der kender deres ansigtstræk, kunne se, at det var rigtigt. Ved de to øvrige billeder stod blot »Unknown Noble Couple« (ukendt adeligt ægtepar). Men jeg var ikke tvivl om, hvem de forestillede. Det var hertug Frederik Christian II af Augustenborg og hans hustru, hertuginde Louise Augusta. Der var tale om kopier af kendte portrætter af ægteparret, malet af Anton Graff i Dresden 1791 under deres store udenlandsrejse. Han var på det tidspunkt 26 år gammel, hun 20.

Når der hænger portrætter af danske kongelige personer på et indisk provinsmuseum, har det forbindelse med historien om de danske kolonier i tropenerne. Det begyndte med Ove Gjeddes ekspedition til Ceylon (Sri Lanka) og Indien 1618-22, da han erhvervede Trankebar-området syd for Madras, hvor han opførte det enorme

fort Dansborg. Senere i århundredet satte Danmark sig i besiddelse af en kyststrækning i det nuværende Ghana (Guldkysten) og øen St. Thomas i Det Caribiske Hav. I løbet af 1700-tallet erhvervedes de to naboøer St. Jan (i dag St. John) og St. Croix, og de tre øer udgjorde tilsammen Dansk Vestindien, som vi havde til 1917, hvor øerne blev solgt til USA. I Indien udvidedes de danske besiddelser i 1755 med erhvervelsen af øgruppen Nicobarerne i Det Bengalske Hav og et mindre område (ca. ti kvadratkilometer) langs Hoogliefloden - en arm af Ganges-Bramaputra-deltaet - nord for Calcutta. Det sidstnævnte sted fik navnet Frederiksnagore efter Frederik V, der regerede på dette tidspunkt. I dag er stedet mere kendt som Serampore, en let fordansket udgave af det oprindelige indiske navn. De indiske besiddelser havde vi til 1845, da de blev solgt til England, som også erhvervede Guldkysten fem år senere. Nicobarerne blev rømmet i forbindelse med salget af Trankebar og Serampore, men Danmark beholdt formelt overhøjhedsretten. Da englænderne i 1860'erne gjorde Danmark ansvarlig for bl.a. det omfattende sørøveri, der fandt sted fra øerne, opgav Danmark besiddelsen, som England overtog 1869.

At der har hængt billeder af den danske konge og dronning i en dansk koloni, kan ikke undre nogen, men hertugen og hans gemalindes tilstedeværelse forbavdede mig. Umiddelbart satte jeg det i forbindelse med det berømte Serampore College kombineret med den kendsgerning, at hertug Frederik Christian II var præsident for Københavns Universitet. Min umiddelbare teori var den, at det indiske college i den danske koloni var

en slags knopkydning fra universitetet i den danske hovedstad, og det kunne så forklare universitetspræsidentens tilstedeværelse. Men et blik på årstallene efter hjemkomsten gjorde denne teori ret usandsynlig.

I 1799 havde den danske »chef« (guvernør) i Frederiksnagore, oberst Ole Bie, givet den engelske baptistmissionær William Carey lov til at slå sig ned og virke på det danske område, da den engelske guvernør i Calcutta havde nægtet ham en sådan tilladelse. Carey ville nemlig ikke alene prædike, men ønskede også at oprette et bogtrykkeri, hvorfra bibeldele i indisk oversættelse skulle fremstilles og spredes over den nordlige del af landet. Samtidig ville han gerne oprette en skole, der ikke alene skulle undervise indiske børn i kristendommen, men også give europæere, der kom til Indien, en grundlæggende viden om indiske religioner og

kulturelle forhold, så de erhvervede sig en større forståelse for de folk, de skulle arbejde iblandt.

Det viste sig at være lidt af en guldflugt, som Bie havde sagt ja til, for Carey og hans medhjælpere var dygtige og vindskibelige folk, der ikke alene prædikede for hedningene, men også forstod at sætte foretagender i gang. De oversatte udvalgte dele af Bibelen til adskillige lokale indiske sprog, hvorefter de blev trykt. Efter få år beskæftigede trykkeriet og bogbinderiet ikke mindre end 300 lokale arbejdere, ligesom der kom omkring 200 mand i arbejde på skolen og andre virksomheder, bl.a. en papirmølle, der oven i købet blev drevet ved en dampmaskine, en af de første i Indien. »Carey-koncernen« blev i årene efter 1800 koloniens største virksomhed med over fem hundrede ansatte. Da englænderne for sent opdagede, hvad de havde sagt nej til, og inviterede

Hertug Frederik Christian II af Augstenborg (1765-1814), malet af Anton Graff i 1791. Nu er en kopi af maleriet fundet på The William Carey Library and Museum i Shirirampur, en forstad til Calcutta. Maleriet findes på Museet på Sønderborg Slot.

Hertuginde Louise Augusta (1771-1843), malet af Anton Graff i 1791, der findes som kopi på The William Carey Library and Museum. Maleriet findes på Museet på Sønderborg Slot.

Frederic College senere Serampore College, som i 1827 blev helstatens tredje universitet efter København og Kiel: Foto: H. E. Sørensen.

ham tilbage til Calcutta, var Carey loyal nok til at sige nej tak. Han havde det godt, hvor han var.

I 1818 ansøgte han kongen, Frederik VI, om tilladelse til at oprette et missionscollege, og kongen svarede tilbage, at det måtte han godt, men betingelsen var, at der skulle undervises i andet end teologi. Der skulle også være mulighed for at studere bl.a. sprog og naturvidenskabelige fag. Carey indvilgede, og i 1821 blev Frederic College grundlagt, opkaldt efter kongen. I de næste par år opførtes den store og fornemme hovedbygning på brinken over Hoogliefloden, hvor den stadig ligger. Det er et stykke rent københavnsk nyklassicisme med gule pudsede mure med firkantede vinduesåbninger i siderne og en fornem søjlefront med trekantgavl ud mod floden. Bygningen regnes for et af de fineste koloniale bygningsværker i Indien fra begyndelsen af 1800-tallet. Man kender ikke arkitekten, men opførelsen blev efter al sandsynlighed ledet af den danske major Wickede, der stod for stort set alt officielt byggeri i kolonien på den tid, og det er muligvis også ham, der har lavet tegningen. Bygningen blev indviet i henholdsvis 1823 og 1827, hvilket ophøjede kong Frederic College til et egentligt universitet med alle en højere læreanstalts rettigheder

og forpligtelser. Det var det tredje universitet i det danske rige (efter København og Kiel) og det første universitet i europæisk forstand ikke alene i Indien, men i hele Asien øst for Suez. 1)

Det ville derfor ikke have været underligt, om kongen havde sendt sit og dronningens portræt til denne institution, og han samtidig havde medsendt universitetspræsidentens og dennes hustrus kontrajejer. Hun var jo samtidig kongens søster eller rettere halvsøster og han dermed kongens svoger. Sagen er blot, at det ikke kan være grunden. Hertugen havde nok været Københavns Universitets præsident, men han var død i 1814, altså fire år før Carey anmodede om at måtte oprette sit college, og hele tretten år før det fik status som universitet. Det kan derfor ikke være i sin egenskab af universitetspræsident, at han hænger her. Sagen synes da også at være en ganske anden.

Kort efter, at Danmark i 1845 havde solgt de indiske kolonier (Trankebar og Frederiksnagore/Serampore) til England, modtog lederen af den baptistiske mission, herunder Frederic College, Clark Marshman, der var søn af en af Careys nærmeste medarbejdere, et brev fra den nye engelske kommandant på det tidligere danske fort Dansborg i Trankebar.

Det lyder i oversættelse:

Sir,

Jeg er blevet anmodet om af den ærede guvernør at informere Dem om, at Hans Majestæt Kongen har den glæde at forære til Serampore College to portrætter, som hidtil har prydet guvernementshuset i Trankebar, af den afdøde kong Frederik VI af Danmark og hans dronning, Hendes Majestæt, enkedronning Marie Sophie Frederikke. Jeg beklager, at den danske fregat »Galatheas« ophold her for nylig var for kort til at få portræterne ordentligt emballeret og sendt med den. Jeg skal sørge for, at de bliver sendt til Dem, så snart det kan ske på betryggende måde.

*Jeg har den ære, Sir,
at være Deres mest ærbødige tjener,*

C. A. Molley.

Dr. Wilma S. Steward, der gengiver dette brev i bogen om Serampore Colleges historie, tilføjer: »Disse portrætter sammen med et af kong Christian og et af en ukendt dame hænger i dag på væggen i Serampore College. Det danske flag hænger på midtervæggen i hallen ved siden af William Careys buste og bliver hvert år set af mange danske besøgende på College.«

Billederne af Frederik VI og hans dronning har således ikke oprindelig hængt på Serampore College, men stammer fra den danske guvernørresidens i Trankebar, hvorfra også Serampore blev styret i de sidste år af den danske tid. De er sandsynligvis blevet sendt derud i forbindelse med Frederik VI's tronbestigelse i 1808, hvor der sikkert er afskibet lignende billeder af kongen og dronningen til de andre danske kolonier. Man må således formode, at der har hængt tilsvarende portrætter på Fort Christiansborg på Guldkysten og i Guvernørpaladset i Christiansted på St. Croix.

Billederne af den uspecificerede »kong Christian« og den ukendte dame, der tidligere hang på væggen i College's store hall sammen med Dannebrog og ved siden af en buste af Carey, må være de to portrætter af hertug Frederik Christian II og Louise Augusta. Det forklarer stadig ikke, hvorfor de er her. Mon ikke de også stammer fra Dansborg, men ikke er omtalt i Molleys brev, fordi de ikke har været skønnet helt så betydningsfulde som portræterne af kongen og dronningen. Det ville ikke være helt usandsynligt, at de har hængt i guvernørpalæet i Trankebar, der ligger ved Paradepladsen over for porten ind til Fort Dansborg. Palæet er i dag på det nærmeste en ruin. Hertuginde havde som den sønneløse konges eneste søster (han havde heller ingen brødre) arveret til tronen i hvert fald gennem sine sønner, hvis den regerende linje uddøde. Hun blev officielt kaldt for »kronprinsesse«. I øvrigt var Frederik VI og Louise Augusta som de eneste børn af dronning Caroline Mathilde og i hvert fald officielt Christian VII forbundet i et nært venskab.

Hvordan forklaringen end måtte være, er kendsgerningen, at hertugen og hertuginde af Augustenborg hænger i »The William Carey Library and Museum« ved siden af Serampore College's hovedbygning - en af dansk koloniarkitekturs flotteste bygninger - i en forstad til Calcutta som et »ukendt adeligt par«.

I øvrigt er man i Shrirampur / Serampore i dag særdeles bevidst om sin danske fortid. De fine bygninger, ikke blot College, men også Viceguvernørens Hus, Olavskirken og Landporten m.fl., er velbevarede og særdeles velholdte. I Viceguvernørens Hus har den kvindelige amtsborgmester, en yderst charmerende dame omkring de fyrrer, sit kontor. På muren rundt om huset og i haven, som fylder en hel blok ned mod floden, har hun ladet unge lokale kunstnere male en frise med store, farveglade og lidt naive billeder

Kun de færreste i Danmark ved, at Frederik VI og dronning Marie Sofie Frederikke pryder muren omkring amtsborgmesterens bolig i Serampore. Foto: H. E. Sørensen.

med indiske, danske og engelske panoramaer, som viser byens historie fra »langt tilbage« til den indiske selvstændighed i 1948. Her er overstore portrætter af bl.a. Frederik VI og hans dronning, af oberst Bie og William Carey, prospekter af byen med den danske flagbastion, danske skibe på floden og danske embedsmænd og officerer i virksomhed, indiske soldater i dansk tjeneste, missionens virksomheder og engelske herrer og damer fra Calcutta på udflugt til den landlige, »danske« idyl i Serampore, hvor de nyder deres picnic med udsigt over floden.

Det er helt bevidst, at hun har ladet muren om kontorbygningen og haven dekorere på denne måde, siger amtsborgmesteren. Det er vigtigt for folk, at de kender deres historie og kulturelle baggrund, og den nemmeste måde at lære en delvist alfabetisk befolkning den er, at de kan se den hver dag i disse store, enkle og farveglade billeder. Der er ingen tvivl om, at hun har ret.

Note

1) Egentlig var Frederic College i Serampore det fjerde universitet, der oprettedes i den danske konges lande, idet der blev grundlagt et universitet i Norge 1812 (Frederiks Universitet), oprindeligt i Kongsberg, men kort efter flyttet til Christiania (Oslo). Det blev dog afstået til Sverige sammen med resten af Norge 1814. – I 1700-tallet var der kortvarige tilløb til højere læreanstalter i Sorø og Altona, men de blev aldrig egentlige universiteter.

Litteratur:

Kay Larsen: »De Dansk-Ostindiske Koloniers Historie, II. De bengalske loger. Nicobarerne«. København, 1908.

Wilma S. Stewart (red.): »The Story of Serampore and its College«. The Council of the Serampore College, 1961.

C. Rendtorff: »William Carey. Pionermissionæren under dansk flag«. 1943.

J. T. K. Daniel og R. E. Hedlund (red.): »Carey's Obligation and India's Renaissance«. The Council of Serampore College, 1993.

Aage Rasch: »Dansk Ostindien 1777-1845. Vore Gamle Tropekolonier, bind 7«, København, 1966 (Opr. udg. 1952-53)

Tobakken - og tobakken i Tønder

Af SIEGFRIED LORENZEN

Tobak og røg har spillet en central rolle i europæisk kultur siden 1600-tallet. Siegfried Lorenzen fortæller her om tobakkens mange anvendelsesmuligheder og slægten Angels fabriksbygning, Vestergade 12 i Tønder, hvor der blev produceret tobak frem til midten af 1885, hvor S.C. Lorenzen overtog ejendommen.

Det første kendskab til tobakken

Tobakkens historie i Europa starter med Columbus i 1492. Han så indianerne foretage sig løjerlige ting, så røgen stod omkring dem, men de brændte ikke. Der groede en urt i Sydamerika, som de indfødte først lod tørre, hvorefter de knuste bladene og rullede dem sammen til et rør af et helt blad af urten. Herefter satte de ild til den ene ende og indsugede røgen. Dette var nu mere et led i en ceremoniel handling og for sundheden, end det var for nydelsens skyld. Det var ikke for brugerens egen skyld, men for den syge, som man opsøgte i hans bolig for dér at suge og puste på livet løs, så patienten gled over i en salig døs. Når han igen kom til sig selv, læser man i en beretning fra 1511, »fortæller han bestandig, hvad han har set, og siger, at han har været i gudernes forsamling.«

Dansende indianere, der blæser røg fra lange cigarer.

Hvor gammel rygningen er i Nord-, Mellem- og Sydamerika kan ikke siges. Stenrelieffer og arkæologiske fund viser imidlertid, at der har været røget tobak i Mellemamerika og Mexico længe før vor tidsregnings begyndelse. De sydamerikanske indianere tyggede tobaksblade mod tørst og for at holde sulten på afstand.

Ordet »ryge« var på det tidspunkt endnu ikke opstået. Det slog først igennem i almindelig sprogbrug i løbet af det 17. århundrede. Indtil da minder indtagelsen af røgen om drikkeforeteelsen, hvorfor man taler om at »drikke røg« eller »drikke tobak«. Ligesom man drak alkohol og det andet nye nydelsesmiddel, kaffe, lignede indtagelsen af røgen et drikkeri, hvorfor det blev opfattet som »tørt drikkeri«.

De tørrede tobaksblade blev ikke kun anvendt til brug som røgtobak. I pulveriseret form kom det på mode som snustobak og tyggetobak, idet tobakkens attraktive indhold, nikotinen, kan optages gennem alle slimhinder, endda gennem huden.

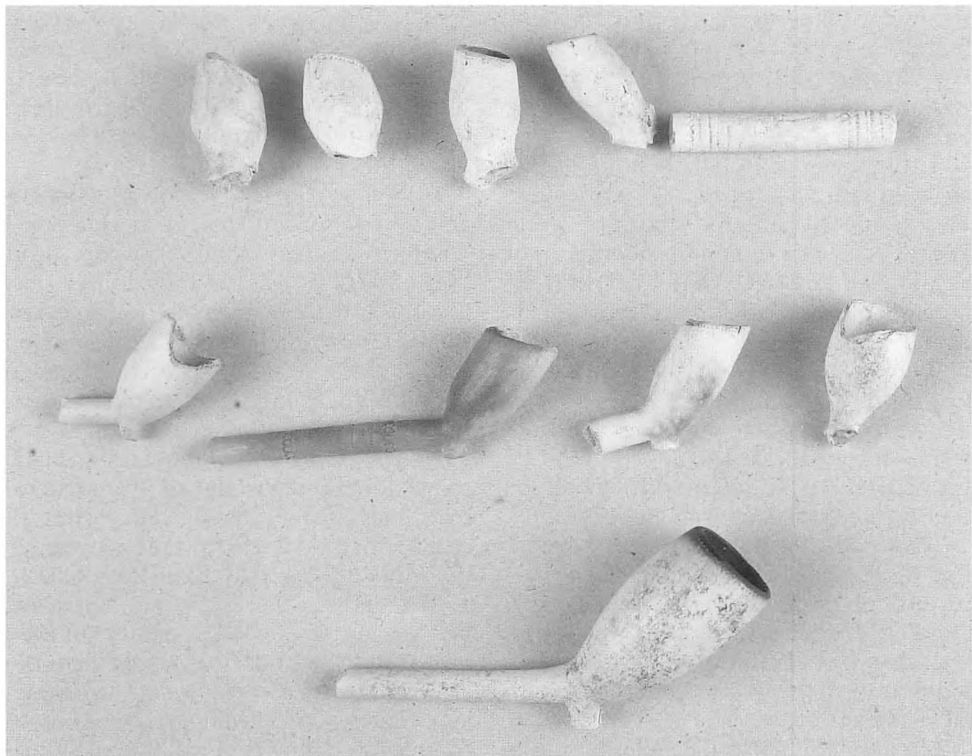
Ikke så sært at Frankrigs ambassadør i Lissabon, Jean Nicot, der med egne øjne havde set tobakkens forunderlige helbredende egenskaber, i 1561 bragte både frø og planter med sig til Paris. Her blev enkedronning Catharina af Medici, som var hårdt plaget af migræne, Nicots første patient. Han lod dronningen indsnuse pulveriserede tobaksblade og havde heldet med sig. De kongelige hovedsmerter fortog sig mirakuløst i løbet af nogle uger. Rygtet om majestætens mageløse helbredelse bredte sig som en løbeild over landet, og planten fik navn af

»Dronningeurten« og ry som et vidundermiddel, der kunne kurere alverdens sygdomme og lidelser. Jean Nicot blev hædret og udøieliggjort ved, at planten fik det latinske navn Nicotiana.

Selv om man snart begyndte at snuse og ryge pibe alene for nydelsens og fornøjelsens skyld, fortsatte brugen af tobakken som lægeurt i de følgende århundreder, næsten helt op til vor tid. Opfindsomheden var stor, når det gjaldt udnyttelsen af tobaksurtens lægende kraft. Der fandtes et utal af tobakspræparater i form af salver, pulvere og alle hånde mystiske væsker og redskaber. Således også røglysteret, et sindrigt apparat, hvormed man i tilfælde af forstoppelse lod tobaksrøg strømme ind gennem anus, idet røgen havde forholdsvis let

ved at trænge frem og bryde forstoppelsen. Dette minder om, at vi som drenge efter de første rygeforsøg hurtigt måtte søge vejen til det lille hus.

Også som sygdomsbekæmpelse hos dyr havde man tillid til snustobakkens og et afkog af tobaksbladernes helbredende virkning: Der berettes om iblanding af snustobak i mælk til koen med trommesyge og om bekæmpelse af skab hos heste, kvæg og svin ved, at disse vaskes med afkog af tobaksstilke. I købmand S. C. Lorenzens lejekontrakt fra 1880 er der en nøje beskrivelse af handelen med tobak, hvori der bl.a. findes en bestemmelse vedr. handelen med »Kentucky zum Viehwaschen«, hvilket indikerer, at tobak endnu på denne tid blev brugt som lægemiddel.

Kridtpiber fundet i Tønder. Foto: Siegfried Lorenzen.

Som man længe før tobakkens indtog havde kendt det fra alkoholen, gjaldt det om at holde nydelsen inden for forsvarelige grænser - hvordan dette så end skulle måles. Da tobakken som lægemiddel naturligt solgtes fra apotekerne, blev det i 1635 i Frankrig påbudt, at snustobak fremover kun måtte udleveres på recept. Tobakken var efterhånden blevet til et moderne nydelsesmiddel, der greb om sig på en for Ludvig 13. uforsvarlig måde. Forbudet måtte dog på grund af et overdådigt misbrug af recepter ophæves igen.

Tobakken på vej til Tønder

I 1600-tallet når kendskabet til tobakken Sønderjylland, og der er næppe tvivl om, at landsdelens livlige handelsforbindelser med Nederlandene har ført større mængder tobak hertil. Af en regnskabsbog, der opbevares på Landsarkivet i Aabenraa, fremgår det, at der i 1684 blev indkøbt nøjagtigt angivne mængder tobak af en Peter Beyer på Skastgaard.

Tidlig brug af tobak kender vi også gennem jordfund af kridtpiber. Fragmenter af sådanne kridtpiber dukker op i anelige mængder overalt, hvor der graves i byerne. De ældste kridtpiber kan dateres til perioden omkring 1630 og kan henføres til hollandsk oprindelse. Holland blev hjemsted for den væsentligste produktion af kridtpiber, efter at de første pibestøbere omkring kridtklinterne i nærheden af Dover i England på grund af modstanden mod tobakken på højeste sted var draget til Holland.

Kridtpiben var et meget skrøbeligt produkt. Man nåede sjældent mere end nogle få stop, før piben gik i stykker. Forbruget var derfor enormt. Urtekræmmernes oldermand anslog således importen af kridtpiber i 1794 til 6.000.000 stk.

Op gennem 1700-tallet blev de første fem tobaksfabrikker oprettet i Tønder,

og i 1704 møder vi den første tobaksspinder, der aflægger borgered. Dette gjorde også Detlev Jensen fra Angel, der kom til byen i 1740 og overtog sin svigerfars forretning i den nuværende Vestergade 12. Han antog efternavnet Angel, og det blev Angelslægten, der med årene markerede sig som den førende tobaksfabrikant i Tønder. Detlev Jensen Angels ansøgning til »Allerdurchlauchtigster, Grossmütigster Monarch und Allergnädigster Herr und König« omkring 1740 om tilladelse til etablering af handels- og fabriktionsvirksomhed ligger på Rigsarkivet og giver, ligesom klager over konkurrenceforvridende virksomhed fra fremmede, et billede af datidens købmandsønsker og bekymringer.

En ung købmand og landmandssøn fra Sæd, S. C. Lorenzen, lejede i 1880 den af Angelslægten samtidigt drevne kolonialforretning. Tobakken forblev i Angels regi, indtil Lorenzen i 1884 købte ejendommen, og kort efter nedlagde han tobaksfabrikationen.

I 1830'erne påbegyndes registreringen af »Tabelle über die in der Stadt Tondern vorhandenen Fabriken und Manufakturen«. I 1836 fandtes der seks tobaksfabrikanter i byen, hvoraf den største var rådmand Hans Petersen Angel, en efterkommer af den første Hans Jensen Angel. Han beskæftigede to personer og en daglejer. Årsforbruget af tobaksblade var 1.200 pund indenlandske og 28.400 pund udenlandske eller ca. 100 pund tobaksblade pr. dag. Der blev anvendt to tobakskister med dertil hørende skæreknive, som »dreves med menneskehånd.«

Ti år senere var forbruget 200 pund pr. dag, og det berettes, at der nu blev anvendt hestekraft, og at firmaet beskæftigede tre arbejdere og to daglejere. Spørgsmålet trænger sig på, hvad hestekraften blev brugt til i tobaksfabrikationen? Det kan man se, om end me-

Købmænd S. C. Lorenzen med familie fotograferet ca. ti år efter at han købte ejendommen og stoppede tobaksproduktionen. Foto: Institut for Sønderjysk Lokalhistorie.

get sparsomme, tegn på den dag i dag. Behandlingen af tobaksbladene foregik i tobaksbygningen, der er en tilbygning til den mod Vestergade 12 i Tønder vendte forretningsejendom. Det må formodes, at stueetagen har været brugt som lager for råvarerne, første sal som lager til færdigvarerne og anden sal med sit træbeklædte tørrerum som fabrikationsetage. På anden sal var der opstillet en skæremaskine, der indtil 1846 blev drevet af menneskehånd, som dette år blev erstattet med hestekraft. Det foregik ved en hestegang i stueetagen. En hest trak en vognstang, der var fastgjort til en lodret træstang. Denne førtes lodret op gennem første sal til en skæremaskines mekanisme på anden sal. I trægulvet på tobaksfabrikkens anden sal er endnu et synligt hul, hvor træstangen tidligere var ført igennem. I stueetagen hvilede trækstangen i en for-

dybning på en sten af ca. 60 cm i diameter. Denne sten blev ved udgravningen til en kælder i 1940'erne fjernet fra sin plads i lergulvet og lagt ud på ejendommens gårdsplads mellem brostenene. Der ligger den endnu, desværre ikke mere synlig, idet den i 1970'erne blev dækket af et asfaltlag.

Sandsynligvis har denne hestegang til kraftoverførsel til en skæremaskine været den eneste i landet, idet det af fabrikstællingen i 1855 fremgår, at der kun blev noteret en enkelt dampmaskine i den københavnske tobaksindustri. Indtil da var spinderokken og nogle primitive skæreapparater de eneste tekniske hjælpemidler, der blev anvendt til tobaksfremstilling.

Resterne af en tobakspresse er endnu i behold. Den henligger upåagtet på den forhenværende tobaksfabriks anden sal,

Den restaurerede tobaksmand tilbage i sin niche i Skibbrogade 6. Foto: Tonhalle-Foto.

ligesom den beskyttende træbeklædning i rummet med gasledningerne er bevaret. Det må formodes, at en gasflamme har været brugt til at regulere luftfugtigheden i tørrerummet.

Synlig er også tobaksfiguren i murværket mod gårdspladsen. Den er der til gengæld værnet om. Den originale træskulptur af en indfødt blev taget ned i 1970'erne efter at have stået der i antagelig 200 år. Træfiguren var i årenes løb blevet repareret mange gange, men var nu så medtaget, at en restaurering var nødvendig. Denne restaurering blev ved museumsinspektør Sigurd Schoubyes mellemkomst foretaget på Statens Konserveringsanstalt i Brede. Ved samme lejlighed blev der fremstillet en stenafstøbning. Denne står nu i nichen mod gårdspladsen og minder fremtidige generationer om tobaksfabrikatio-

nens storhedstid i Tønder. Den restaurerede træfigur har fået en fornem plads på Tønder bymuseum og ligesom hilser den besøgende velkommen ved entreen på museet.

Figuren er en sjældenhed og den eneste i Danmark. Det må formodes, at den kommer fra Amerika, formidlet ved hjælp af en tobaksleverandør og som nævnt forestillende en indfødt, der holder en æske tobak i den ene hånd og en rulle spundet tobak i den anden. Figurer, der forestiller en neger eller indfødt, hører til sjældenhederne, idet de allerfleste af de op mod 100.000 figurer der var i brug i Amerika forestillede en indianer. En sådan stod foran tobaksforretningen, hvor den blev lænket til facaden. Den var udstyret med hjul, så den kunne rulles indenfor om natten. Måske lidt overraskende var cigarindeianerne meget ofte af hunkøn. De kvindelige figurer hævdes at forestille en berømt squaw ved navn Pocahontas, datter af den store og navnkundige høvding Powhatan. Det er ubekendt, om »vores« figur er af lignende fornem afstamning.

Hvis ikke Pocahontasfiguren var bekendt indtil for få år siden, så er den det nu, efter at Walt Disneys tegnekunstnere har hentet den frem og skabt en ny kultfigur for vor tids unge. Betegnelsen Powhatan står derimod i skrækelig erindring for cigaretrygerne under krigen, da den danske tobak havde sine trivelsår. Et af disse danske cigaretmærker fik navnet »POWHATAN«, da noget skulle minde om, hvad der havde relation til rigtig tobak. Den fik da også i folkemunde det mere danske navn »Pu-ha-da«.

Kilder

Skandinavisk Tobakskompagni.

Niels G. Bardenfleth: »Tobak«.

Bladet: »Piber og Tobak«.

Lægetidsskriftet Videnskab og Praksis.

Handels- og Søfartsmuseets årbog, 1978.

V. J. Brøndegaard: »Folk og Flora, bd. 4.

Breve fra Anthon fra Rusland

Af OSKAR SØRENSEN

Breve fra tidligere russiske krigsfanger til Nordslesvig er en sjældenhed. Oskar Sørensen fortæller her om Anton Krupenkos liv som flygtning i Danmark ud fra hans breve til den familie ved Kliplev, hvor han opholdt sig som krigsfange.

Russiske krigsfanger

Ældresønderjyder kender historien om de ca. 6.000 – 7.000 engelske, franske og russiske krigsfanger, der af de tyske myndigheder blev udstationeret som arbejdskraft i Nordslesvig under Første Verdenskrig. Krigsfangerne i Nordslesvig blev i hovedsagen administreret af »Inspektion

für die Kriegsgefangenenlager des IX. Armeekorps« i Altona. Navnlig russerne blev beskæftigede ved landbruget, byggede diger, kanaler m.m.

Jeg har f.eks. billeder af og en benfigur udført af russiske krigsfanger, der arbejdede på min oldefars gård »Bigaard«, Vejebæk, syd for Tinglev. Her som mange andre steder var man glade for de flittige russere, der hjemmefra var vant til landbrugsarbejde. Jeg kan nikke genkendende til historien om, at der var englændere, der sagde »Tomorrow«, når de blev sat til landbrugsarbejde m.m.

Fra 1915 flygtede mange krigsfan-

Efter de hurtige tyske sejre på østfronten i Første Verdenskrig fik Nordslesvig fra begyndelsen af 1915 et større antal russiske krigsfanger, som blev indsat som arbejdskraft i landbruget. De kunne dog også anvendes til andet forefaldende arbejde som her i Løgumkloster, hvor russiske krigsfanger er i gang med snerydning. Foto: Th. Møller. Institut for Sønderjysk Lokalhistorie.

ger til Danmark, hvorfra de blev hjemsendt, hvilket kan undre, idet det neutrale Danmark reelt var med til at skaffe Rusland soldater til kampen mod Tyskland. Ved afslutningen af krigen i november 1918 havde situationen ændret sig for de russiske krigsfangers vedkommende. I Tyskland forbød Den interallierede Kommission hjemsendelsen af de russiske krigsfanger, idet den russiske revolution bevirkede, at der var fare for, at russerne ved hjemkomsten blev indrulleret i Den røde Armé. Fra Danmark kunne de russere, der ønskede det, blive hjemsendt, andre fik lov til at blive i Danmark. Flugten til Danmark steg derfor voldsomt efter krigens ophør. I Inge Adriansens bog »Ivan fra Odessa« er der også et eksempel på elleve internerede russere, der efter eget ønske ville indtræde i den hvide hær.

På grund af flygtningetilgangen måtte myndighederne først på efteråret 1918 genåbne lazarettejerne i Hald ved Viborg og Horsørød på Nordsjælland for at indrette dem til flygtningelejre. Den 10. april 1919, altså mens Nordslesvig endnu var tysk, berettede dagbladet Hejmdal om overførsel af 124 russere med iltog fra Odense til Hald. De var kommet til Langeland og Ærø fra flygtningelejre i Mecklenburg. Fem dage efter skrev avisen: »De 800 tilbageværende russere i Haldlejren vil blive hjemsendt på tirsdag, og sammen med dem afgår 53 russere, som er ankomne dertil fra Ribe. I øvrigt ventes der stadig tilgang til lejren fra Fyn og Ribe. Der kommer jo stadig russere ind i landet ad disse veje, og nu er det endog kommet så vidt, at nogle tyskere har etableret motorbådsfart til Fyn for de flygtende russere, der betaler 60-75 mark, og i de senere dage endog 100 mark, for overfarten«. I efteråret 1919 var den politiske situation mere kompliceret end nogensinde, og omkring 1.000 russere ventede på at komme af sted. Bl.a.

Foto af Anton Krupenko med krigsfangearmbind, da han er omkring 30 år. På forsiden det sædvanlige blå stempel »Inspektion der Kriegsgef. Lager IX A.K.« og i den indre cirkel med ørn, »Photographie Genehmigt«. På fotos af andre russere kan fangenummeret ofte læses, men ikke her. Iflg. bogen «Ivan fra Odessa» har der også stået KG = Kriegs Gefangener, på armbindene.

På bagsiden af kortet er der med blæk skrevet »Anthon fra Rusland«.

Endvidere ses et stempel »G. Thomsen, Photograph. Atelier, Gravenstein, Schloss-Strasse No. 17«. Fotografens stempel er også set på andre russerpostkort. Iflg. lister fra »Den Bezirk des 24. Landst. Ind. Ers. Batls. Flensburg von der Inspektion der Kriegsgefangenenlager IX. A.K. Altona« havde visse fotografer tilladelse til at fotografere fangerne. Tilladelsen skulle vises ved fotooptagelser.

af økonomiske grunde var russerne efterhånden ikke velkomne i Danmark, hvilket fremgår af Hejmdal den 9. december 1919. Under overskriften »Dramatisk russerjagt i Lillebælt« fortælles det, at flåden

har søgt at forhindre en russerbåd med flygtninge i at komme i land på Brandsø og Bogø, hvor de ville glæde beboerne med et besøg.

Brev fra Anton Krupenko

Breve fra tidligere krigsfanger til Nordslesvig er ikke hverdagskost, så da der dukkede et brev op på en frimærkeauktion i Aabenraa, købte jeg det. Brevet var uden indhold og sendt den 15. december 1919 til Christian Valentin, Perebüll bei Klipleff, Kr. Apenrade, Schlesw. Holstein. Afsenderen var Anton Krupenko, Lager Hald bei Viborg, Dänemark. Konvolutten var bl.a. stemplet »Krigsfangeforsendelse«. Brevet var indleveret af en dame, født 1920, men hvorfor havde hun gemt en tom konvolut? Var der et indhold og en interessant historie bagved? Det var der, idet hun havde brevindhold dateret både den 14. december og 28. december 1919. Og sandelig var der også et foto af afsenderen, der som antaget kom fra Rusland. Hun havde i sin tid fået brevet m.m. af moderen, der hed Kathrine. Christian Valentin var hendes far, og hendes ældre søskende hed Käthe og Ida. De andre personer, der nævnes i det sidste brev, kendte hun ikke og havde heller ikke flere oplysninger.

Jeg sendte en venlig tanke til daværende og nuværende arkivmedarbejdere, da jeg på Landsarkivet i Aabenraa, efter meget kort tids søgning, fandt Krupenkos navnekort. Heraf fremgik det, at han var blevet taget til fange den 25. oktober 1914 ved »Stolepen«. Hans bopælsby var »Wortsane«. På internettet er det ikke lykkedes mig at finde byerne, der kan være små eller have andre navne i dag. Krupenko flygtede fra Perbøl den 12. april 1919.

I brevet fra 14. december 1919 virker Anton Krupenko meget frustreret over den situation, som han befandt sig i. Han havde boet og arbejdet hos gårdejer

Hald d 28.12.1919

Freudliches Neues Jahr!
...lieben Herrns Valentin
- Frau Kathrin Johle!

nahe ich Weihnachts
fest d. anno Feiern
in Dänemark auch.
das mittag gekocht unter
Weihnachtsabend.
Kajjes graten mit saft
und Rohlkohl mit sahen
Klein, Kartoffeln u. Sauce
und Feen mit Weissbier
und zu Frau Baum

Brevet fra Anton Krupenko stemplet den 15. december 1919.

Valentin, med hvem han stod i skriftlig forbindelse. Han havde befundet sig rigtig godt i Perbøl, men nu ville han naturligvis gerne hjem. Krupenko skrev med en pæn læselig håndskrift på et, hvad man i talesprog vil kalde gebrokkent tysk. »Die Konsole« er oversat til konsulat, »Schneh ist nicht viele« til »der er ikke megen sne« osv. Krupenko har formentlig først fået kendskab til tysk under opholdet i Nordslesvig, men med lidt tålmodighed er teksten til at forstå:

»Kære hr. Valentin og frue.

Jeg er stadig lebendig, men varer det længe endnu [hans situation] dør jeg. Nu, her i vintertiden, er det svært at sidde i barakken hver dag, og dagene er så korte, at man næsten ikke kan komme ud. Det er længe at sidde oppe på de kolde

Personalien des Gefangenen Nr. 948.	Art der Beschäftigung: <u>Landwirtschafts.</u>
Familienname: <u>Krupenko</u>	Kommando: <u>Perchüll</u>
Vorname: <u>Anton</u>	
Vatersname: <u>Mitri Krupenko</u>	
Dienstgrad: <u>Gem.</u>	
Regiment: <u>118</u>	
Zivilberuf: <u>Landarbeiter</u>	
Gewöhnl. Wohnort: <u>Wartan</u>	Arbejdgiver: <u>Christian Valentin</u>
Gefangen genommen am: <u>25 Oktober 1914</u>	<u>under d. 1. 1919.</u>
" " " wo? <u>Stalpen</u>	
Nationalität: <u>Russe</u>	
Volksstamm: <u>Russe</u>	
Geboren am: <u>12.6. 1889</u> Grøbe: <u>1.90</u>	
Haare: <u>blond</u> Bart: <u>blond</u>	
Augen: <u>grøn</u>	
Besondere Kennzeichen: <u>keine</u>	
Unterskrift: <u>Anton Krupenko</u>	

Krupenko's underskrevne navnekort fra Landsarkivet i Aabenraa. Hans fangennr. er 948 og tjenestegrad "Gem" eller Gemeine, dvs. almindelig soldat. Efter arbejdsgiverens navn, står der "entw. 12.4.1919", eller entwichen, dvs. undvejet.

aftener til 23-24 tiden og stå op igen om morgenen kl. 8«.

Ellers ved Krupenko ikke, hvor længe han skal blive, da de ikke har hørt noget fra konsulatet i København. Han tror ikke, at de kommer til Rusland i denne vinter, vinteren 1919, hvis der ikke bliver fred. Han ved ikke, hvad der sker til sommer, men denne vinter må han blive i Hald. Her er det hård vinter, ikke megen sne, men 5-6 graders frost. Det allerværste er, at han intet har hørt fra sin hjemstavn. Skriv, hvad der er af nyt hos jer, og hvilken vinter I har, beder han dem om. Han ønsker dem en glædelig jul. Det er sørgeligt for ham,

da han havde holdt fire dejlige juleaftener sammen med familien og nu skulle være alene. »Hjertelige hilsener til hr. Valentin og frue, Käthe, Idde (Ida), karle og piger. Glædelig jul med hilsen Anton Krupenko. Skriv venligst snart«.

Anton Krupenko var i bedre humør, da han skrev igen den 28. december 1919.

»Godt nytår kære hr. Valentin, frue, Käthe og Idde«.

Han fortæller, at han også har haft en ganske fin julefest i Danmark. Julemiddagen fik de om aftenen. Risengrød med saft og rødkål med skinke, kartofler og sovs. Te med hve-

debrød. Ved juletræet var der til hver russer en julegave med et par handsker, borddug, 20 stk. cigaretter, 50 gram chokolade og to æbler. Til middag første juledag var der kun een flaske øl til hver. Der er sendt 1.250 russere til Hald. »Det glæder os alle [at være sammen] med danske folk«. Ellers ved han ikke, hvad der skal ske i det nye år. Det har sneet hver dag. »Skriv om hvad der er af nyt hos jer«, beder han om og fortsætter: »Ja, Emil var også i Danmark, men er udrejst til Tyskland igen. Jeg ved ikke, hvor han befinder sig. Når han kommer til Perbøl, så skriv venligst til mig, hvor han er. Send mig venligst hans familie-billede, når I har et. Nu mine hjerteligste hilsener kære Valentin og frue, Käthe, Idde, også karle og piger«.

Brevet slutter med oplysninger om, at han har fået to breve fra Erichsen, efter at han har været hos Valentins. »Farvel mine herrer, med hilsen Anton. Lad Käthe fortælle, hvad julemanden har bragt hende«, lyder det til sidst.

Hvornår Krupenko kom hjem, melder historien ikke noget om, men de sidste danske lejre lukkede omkring 15. marts 1920. Der kom stadig russere fra Tyskland til Hald, hvorfra de blev sendt retur. Så sent som den 6. november 1920, hvor Nordslesvig var blevet dansk, oplyser dagbladet Hejmdal, at de russiske krigsfangers hjemrejse er forsinket. Der blev forhandlet med repræsentanter for det russiske Røde Kors i Danmark. Den 24. november 1920 oplyser bladet, at russerne fra Haderslev, Sønderborg, Tønder og Tinglev blev samlet i Aabenraa. Bladet skriver endvidere: »De fleste er velnærede og velklædte, et tegn på, at de har haft god fortjeneste her. Kunne man ikke kende de russiske, slaviske og jødiske racepræg, er der næppe nogen, der ville falde på, at det var de samme lasede, hundsede og forkomne stakler, der kom hertil for at udføre landarbejdet. Mange

af dem vil sikkert her have lært meget på landvæsenets område, som de kan gøre frugtbringende i deres hjemland.« Lørdag aften den 27. november 1920, to år efter krigens ophør, sejlede disse russere fra Aabenraa, med dampren »Sirius« til Swinemünde og Reval.

En del russere blev boende i landsdelen, og efterkommerne, der jo ikke hedder Jensen, Hansen eller Pedersen, kan spores i telefonbøgerne. I Sønderborg og Aabenraa Landrådsarkiver ligger i militærsager et pænt materiale om krigsfangerne. Der er væsentlig mindre materiale fra Haderslev og Tønder Landrådsarkiver. Men chancen for at finde navnekortet på en bedstefar, far eller »familiens russere« i Aabenraa og Sønderborgområdet er absolut til stede.

Er der læsere, som vil vide mere om emnet, der her kun er sporadisk beskrevet, kan der henvises til bogen »Ivan fra Odessa, Krigsfanger i Nordslesvig og Danmark 1914-20« af Inge Adriansen. Bogen behandler udførligt situationen i Tyskland, herunder Nordslesvig, Rusland og Danmark.

Kilder

Landsarkivet for Sønderjylland. Aabenraa Landrådsarkiv, militærsager Z nr. B 142, navnekort over krigsfanger m.m.
Dagbladet Hejmdal 1919 og 1920.
Inge Adriansen, »Ivan fra Odessa«, 1991.
Erik Hvidberg Hansen: »Danmark under Første Verdenskrig, Postal dokumentation« 1983.

Set og sket i grænselandet

Grænselandskronik

Af H. E. SØRENSEN

Grænselandskronikøren tager denne gang afsæt i en udtalelse af lektor Jens Aage Poulsen om forholdet mellem historie og danske værdier. Hvad vil vi med historien, og hvilken historie skal skoleleverne lære? Læs H. E. Sørensens bud.

Historie og identitet

»Vi lever i en international tid, og hvis man kun skulle beskæftige sig med Danmarkshistorien, ville man få en amputeret historieundervisning,« sagde lektor Jens Aage Poulsen, Jelling, til »Jyllands-Posten« den 15. september. Han fortsatte: »Vort lille land er på godt og ondt blevet påvirket af andre kulturer. Den danske kultur og de danske værdier er ikke permanente og evige, for vi lever i en tid, hvor der er en voldsom påvirkning udefra.«

Man kan med rette spørge, hvornår »vi« ikke har levet i en sådan tid. Danmark og danskerne er altid blevet påvirket af de omkringliggende kulturer, som har influeret på de såkaldte »danske værdier«. Det må være nok at pege på kristendommens indførelse, middelalderens kirker, klostre og borge, reformationen og renæssancen, enevælden og den franske revolution, romantikken, marxismen og nazismen.

Jeg tror heller ikke, man nogensinde kun har undervist i Danmarks historie. Historieundervisningen i den danske folkeskole har vist altid været en vekselvirkning mellem, hvad der skete her til lands, og det, som skete omkring os, og hvorledes der opstod et samspil mellem os og vore naboer i krig og fred.

Overfladisk læst ser det således ud, som om lektoren bekæmper en ikke eksisterende modstander. Men læser man

videre i artiklen, bliver det klart, at Jens Aage Poulsen er ude i et helt andet ærinde. Han vil simpelthen afskaffe Danmarkshistorien til fordel for noget, han kalder »at lære om Danmark som et multikulturelt samfund.« - »Man får en mere faglig historieundervisning ved at inddrage internationale aspekter.«

Men manden slår jo sig selv for munden. Den historieundervisning, der fandt sted for halvtreds år siden, beskæftigede sig i sagens natur kun i ringe grad med indvandring til Danmark, da den endnu ikke havde fundet sted. Men eftersom historien er en fortsat løbende proces, skal eleverne i skolerne i dag naturligvis også lære om de mange mennesker af forskellige kulturer, der er kommet ind i vort land i de seneste årtier.

Men det ændrer jo ikke ved, at der forud for vor tid ligger mange hundrede års Danmarkshistorie (plus den forhistoriske tids årtusinder). Det vigtigste i historieundervisningen er ikke - og har aldrig været - det, som sker her og nu, men det, som er sket i tiderne før os. Det er baggrunden for at forstå det, som sker i dag, ligesom historien er identitetsskabende. Den fortæller os om, hvem vi er, og hvor vi kommer fra. Derfor er den nationale historie så væsentlig, fordi den er med til at forme os som mennesker i det land, vi lever i. Danmark er vort hjem, og det er ikke uden betydning at vide, hvad der er sket her før os. Ligesom international historie fortæller os, at vi ikke er alene.

Men da intet menneske - end ikke den lærdeste lektor - kan rumme hele verdenshistorien, må man i skolen vælge, hvad

der er væsentligt og af størst betydning for eleverne, og det vil helt klart være den nationale historie, ikke mindst i de lavere klasser. Det er den, de dagligt har for øje i det, som omgiver dem: det sted, de bor, og det, de kan se: skoler og kirker, voldsteder og herregårde, gader og forretninger, gårde, marker og mejerier, kæmpehøje og monumenter. Og mange andre små og store ting. Hvorfor ligger de der, hvorfor ser de sådan ud? De er en del af vor historie. Som de mennesker, der formede den.

Det er absolut ikke uvæsentligt at kende den store verden. Men det kendskab bliver let overfladisk, så det gør mere skade end gavn, hvis man ikke har det fundament at bygge på, der hedder kendskab til den nationale historie og kultur og dermed den nationale identitet. Det er nu en gang væsentligere for danske børn at kende Grundtvig end Kungfutzte. Og Valdemar Atterdag er af større betydning for os end Simon Bolivar. Hvor betydelige de to herrer end var, både i deres eget land og internationalt. En sådan udvælgelse må man gøre sig i alle lande. Ingen skoledreng eller -pige i Bolivia ved, hvem kong Valdemar var. Men don Simon kender de alle.

Teori og praksis

Diskussionen om en eventuel fredning af Tøndermarsken og en nationalpark i Vadehavet blussede op igen, da Dansk Ornitologisk Forening sidst i juli truede med at retsforfølge den danske stat, fordi den - efter foreningens mening - har misrøgtet Tøndermarsken med det resultat, at bestanden af ynglefugle er gået drastisk ned. Antallet af vibereder skulle således være faldet fra 1.457 i 1986 til kun 81 i 2000. Selv om man kan stille spørgsmålstegn ved så eksakte tal, er der næppe nogen tvivl om, at bestanden er blevet kraftigt reduceret. Det er i øvrigt også tilfældet andre steder, bl.a. på den lille tyske Vadehavssø Trischen.

Hvad skal de kommende generationer lære i historieundervisningen? Den nationale historie, den lokale og hvor går grænserne? Nu har lektor Jens Aage Poulsen, Jelling, foreslået at, undervisningen skal beskæftige sig med, hvorledes Danmark er blevet påvirket udefra. Men har der ikke altid været en vekselvirkning mellem Danmark og verden omkring os? Foto: Danevirke fotograferet af Å. Nørgaard. Institut for Sønderjysk Lokalhistorie.

Det skulle - iflg. ornitologerne - især skyldes lavere vandstand, ligesom et øget antal kreaturer tramper rederne ned. Det sidste kan vist betvivles.

Ornitologforeningens tiltag vakte stor harme blandt lodsejerne i marsken. De havde kort forinden, netop fordi tallene så entydigt viser en nedgang i fuglebestanden, indgået en frivillig aftale med miljøministeriet om, mod erstatning, at ændre driften, så den blev mere fuglevenlig, foreløbig for en femårig periode. Burde man ikke vente og se, hvad der ville komme ud af dette, blev der spurgt med en vis ret. Formanden for Dansk Ornitologisk Forening, Christian Hjorth, var stærkt utilfreds med den frivillige ordning. »Det skal være bindende lovgivning,« sagde han.

Landmand Fedder Hindrichsen fra Højermarsken kaldte det »lodret løgn«, at vandstanden i marskens kanaler var sænket, og mente, at et øget antal krager, katte og musvåger bar en del af skylden for nedgangen i fuglebestanden. Og Højers borg-

En ekstraregning på 300.000 kr. for en arkæologisk udgravning var ved at vælte budgettet for en ny hal ved Emmerske Efterskole. Her ses forstander på Emmerske Efterskole, Niels Johansen, på grunden, hvor udgravningen fandt sted. Foto: Lis Eeg Sylvest. JydskeVestkysten.

mester Peter Christensen sagde, at han så masser af viber i marsken, når han kørte til Rømø, så hele sagen forekom ham at være en »strid om kejserens skæg.«

En sammenligning med den tyske Nationalpark Vadehavet viste, at man der fra lokal side var stærkt utilfreds med de restriktioner, som den medførte. Bl.a. måtte fårene ikke græsse på forlandet, selv om erfaringen viser, at det er både den letteste og billigste og vel også den bedste måde at sikre digefoden, idet dyrene tramper klæget fast uden at ødelægge vegetation og fugleliv. Samtidig med, at det er en fornuftig økonomisk udnyttelse af området (JV JP, No., Fl.A.).

Hele diskussionen synes at bero på en konflikt mellem teoretisk viden og praktisk erfaring. Jeg husker et møde på Ballum Slusekro, hvor to ministerielle »eksperter« foreslog, at man plantede træer og buske langs Bredeås løb gennem marsken, for bredderne var da så underligt bare. Der bredte sig en forbløffet tavshed i forsamlingen, indtil digegreve Niels Lorenzen rejste sig og sagde, at nu var det vist på tide at hæve mødet. Der var ikke meget mere at tale om.

Grænseoverskridende lægehjælp

»Det virker absurd, at danskere i grænselandet ikke kan benytte tyske skadestuer eller hospitaler, hvis afstanden til det tyske hospital er kortere end til det danske, uden efterfølgende at stå tilbage med en regning for lægehjælp«, sagde folketingsmedlem Eva Kjer Hansen fra Løjt (JV, No., 25/7). Baggrunden var, at en kvinde fra Padborg havde kørt sit syge barn til det nærmeste sygehus, Diakonissehospitalet i Flensborg, da hun ikke kunne komme igennem til lægevagten i Aabenraa. Hun modtog derefter en regning på 8.000 kr. for lægehjælpen, som hun selv skulle betale.

Eva Kjer Hansen fortsatte: »Det virker grotesk, at man kan benytte tyske sygehuse i akutte sygdomstilfælde uden egenbetaling, når man er på indkøb eller ferie i Tyskland, mens dette ikke er muligt, når man befinder sig på den anden side grænsen, heller ikke selv om den tyske klinik er den nærmeste.«

Det har i mange år været sådan, at tyske turister i Danmark gratis har kunnet benytte danske lægehuse og hospitaler, når de er på ferie, ligesom danske rejsende har haft samme mulighed i Tyskland. Det ville nok være naturligt, om den ret udvidedes til, at man i akutte tilfælde også kunne benytte nærmeste sygehus, selv om det ligger på den anden side grænsen. Den økonomiske udligning må så klares på samme måde, som det sker i dag for turisternes vedkommende. Som amtsborgmester Carl Holst sagde det: »Jeg vil hellere vågne op på et tysk sygehus end slet ikke vågne op.«

»Et grænseoverskridende samarbejde og en gensidig udnyttelse af faciliteterne burde være en selvfølge i grænselandet,« fortsatte Eva Kjer Hansen. »Derved ville hele serviceniveauet for borgerne stige, og det ville være med til at gøre det attraktivt at bo i grænselandet.«

Få dage forinden havde Sønderjyllands Amt indgået en aftale med den tyske flyveledningsstjeneste om transport med helikop-

ter af danske patienter. Så første skridt til et udvidet samarbejde synes at være taget.

Økonomi og folkeret

Sidst i august foreslog Nordborg Kommune at lukke den tyske børnehave i Lunden, da iflg. kommunen - kun tre af de femten børn stammer fra hjem, der tilhører det tyske mindretal. Hvordan kunne kommunen egentlig vide det, spurgte »Der Nordschleswiger« meget rimeligt og protesterede mod dette »sindslagssnuseri«. Formanden for Bund Deutscher Nordschleswiger, Hans Heinrich Hansen, henviste til København-Bonn-erklæringerne fra 1955 om mindretallets rettigheder. »Tilhørsforholdet til et mindretal i grænselandet er den enkeltes frie beslutning og må hverken bestrides eller efterprøves af det offentlige; det har siden 1955 været vores »grundlov«, sagde han.

Borgmester Jan Prokopek forsvarede forslaget med, at der var tale om en rent økonomisk og driftsmæssig disposition, og at han i øvrigt ikke kendte noget til København-Bonn-erklæringerne. Han fik dog åbenbart læst over på den elementære lektie, for nogle uger senere faldt sagen på plads, så børnehaven kan fortsætte.

Mindretalsskoler

Ved det nye skoleårs begyndelse var der i de tyske skoler i Sønderjylland indskrevet 126 børn i børnehaveklasserne og 137 i 1. klasse

(sidste år: 129 og 124). I alt går der i de tyske skoler 1.257 børn (sidste år: 1.255), mens det tyske gymnasium i Aabenraa modtog 64 nye 1.g'ere mod 37 sidste år. I alt er der nu 139 elever på gymnasiet, en stigning på 14. Der er 15 tyske skoler plus gymnasiet og efterskolen i Tinglev (No., 7/8).

I de danske skoler i Sydslesvig begyndte 541 elever i 1. klasse. Det er tyve flere end sidste år. I de danske skoler er der i alt 5.753 elever, otte mindre end i 2002. Der er 47 danske skoler i Sydslesvig plus gymnasiet Duborgskolen og Jaruplund Højskole (Fl.A., 28/7).

Dansk og tysk mentalitet

I et interview med »Der Nordschleswiger« (18/7) om turistsæsonen sagde hotelejer Therese Thøgersen, Rømø, at belægningen på hotellet ikke var for god, fordi »de dumme tyskere kommer ikke.« Det fik en læser i Slesvig, Torsten Schulze, til i et rasende læserbrev at sammenligne hendes lidt letsindige sprogbrug med de nedvurderende udtalelser, den italienske viceminister for turisme havde fremsat om tyske turister i Italien. De havde fået forbundskansler Gerhard Schröder til at skifte feriested fra Toscana til et sted i Tyskland. Derfor foreslog hr. Schulze, at tyske turister holdt sig fra Rømø og i hvert fald ikke kom i det af Thøgersen ejede Rømø Sommerland eller spiste på hendes hotel. »Vi bør i hvert

Der er blæst om Grænsebygningen ved Kruså, som museumsfolk og Det Regionale Faglige Kulturmiljøråd for Sønderjyllands Amt ønsker bevaret, mens lokale og sønderjyske folketingspolitikere ønsker den nedrevet. Sammen med den gamle grænsebygning til venstre udgør den en helhed, som fortæller om grænsen og grænselandets historie. Foto: Institut for Sønderjysk Lokalhistorie.

fald ikke belemre fru Thøgersen og hendes personale med vor af hende atteste-rede dumhed,« fnøs han.

Samme dag (22/7) gjorde Therese Thøgersen afbigt. »Jeg har aldrig ment, at tyskere var dumme,« skrev hun og fortsatte: »På dansk kan man godt gøre lidt grin med det hele, og det var faktisk ment humoristisk.« Der er nok ingen tvivl om, at den ubetænksomme ytring var således ment, men det virker en smule naivt, når hun hævder efter at have udtalt sig til en journalist, der havde præsenteret sig som sådan, at »jeg fik aldrig opfattelsen af, at det blev noteret til en avis.«

Hun sluttede sin undskyldning: »Vi vil meget gerne have flere tyskere på Rømø, og de er selvfølgelig meget velkomne, og de er ikke dumme.« Mon hun har fået en opringning fra turistforeningen?

Måske viser denne lille historie, at Therese Thøgersen har forstået lige så lidt af tysk mentalitet som Torsten Schulze af dansk, og at der endnu er et stykke vej, inden vi (danske og tyske) forstår hinanden uden problemer?

Dagbog

2. juli: Bitten Clausen tager det første »spadestik« til opførelsen af den planlagte Danfoss-Universe-park. Samtidig skænker Danfoss 25 mio. kr. til et avanceret laboratorium ved Sønderborg Universitet (JV, No.).

I Slesvig udgraves en middelalderlig kirkegård (No.).

4. juli: Rømø Vandrerhjem får 300.000 kr. fra A. P. Møllers Fond til reovering (JV).

5. juli: Jels Vikingspil opfører »Vølund Smed« af Benny Poulsen (No.).

6. juli: Der afholdes tattoo ved Brundlund Slot i Aabenraa (JV).

10. juli: I Aabenraa sættes korte forklarende tekster på navneskiltene ved de gader, der er opkaldt efter historiske bysbørn (JV).

A. P. Møllers Fond giver Foreningen

Norden 100.000 kr. til flaghejsningen ved grænsen (No.).

15. juli: Institut for Sønderjysk Lokalhistorie indgår samarbejde med pressefotografer om scanning af fotos af aktuelle begivenheder til det historiske arkiv (Fl.A.).

16. juli: Amtsborgmester Carl Holst søger private investorer som partnere til finansiering af motorvejen mellem A10 og Alssundbroen. Ordningen skal godkendes af indenrigsministeren (JV, No.).

17. juli: Der konstateres angreb af colradobiller i kartoffelmarker ved Rens (No.).

Amtet vil ansætte flere indvandrere (No.).

18. juli: Glücksborg Slot skal danne ramme om en ny tysk TV-serie »Fyrsten og pigen« (No., Fl.A.).

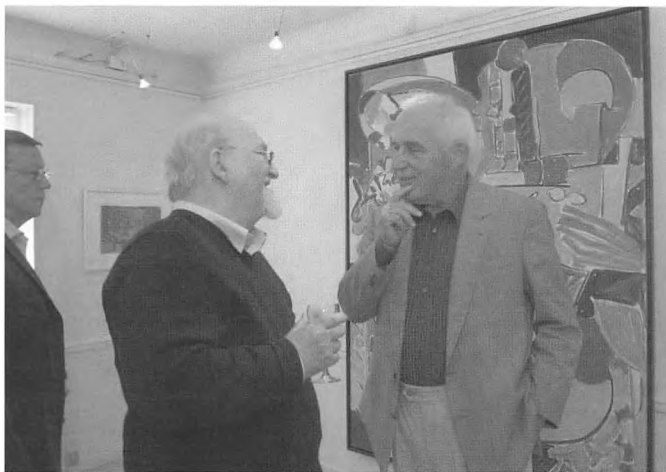
19. juli: Den tyske børnehave i Højer lukker (No.).

En udstilling om skibreder Jørgen Bruhn (1781-1858) og hans store sejl-skibsflåde åbnes på hans gamle skibsværft på Kalø (No.).

21. juli: Dronning Margrethe indleder sit sommerophold på Gråsten Slot (JV).

En flot sommersøndag lokker mange mennesker til Rømø. »Jeg har aldrig set så mange mennesker herovre, men det gik uden ulykker,« siger landbetjent Erik Nielsen, som anslår, at over 50.000 mennesker besøgte øen (JV).

26. juli: Årsdagen for slaget ved Isted 1850 markeres både ved Istedløven i København og på krigergravene i Flensborg. Sidstnævnte sted talte »Flensborg Avis'« chefredaktør Bjarne Lønborg, som bl.a. sagde, at »stærke kulturer behøver ingen fjendebilleder... »thi stærke kulturer og en stærk nationalbevidsthed, som vi kender det i det danske mindretal her i Sydslesvig, bærer den nødvendige modstandskraft i sig selv.« (Fl.A., No.).

Den 27. august åbnede en udstilling med maleren Dyke Johannsens værker på Galleri Den Gyldne Løve i Varnæs. Her ses maleren til venstre i snak med forfatteren Günther Hansen. Foto: Ernst Winckelmann. Jydske-Vestkysten.

26. juli: Udgravninger ved Tinglev afslører spor af middelalderhuse. Der er bevaret træ i stolpehullerne, hvilket for første gang i Danmark giver mulighed for en nøjagtig datering af husene (JV).

27. juli: Biskop Niels Henrik Arndt, Haderslev, mener, at abortlovgivningen antaster vort menneskesyn: »Det er forkert at afbryde spiren til et menneskeliv. ... Det er et angreb både på tanken om livet som en gave og på forestillingen om ethvert menneskes ufattelige værdi, uanset hvor perfekt eller ufuldkommet dette menneskeliv er« (JP).

Sønderjysk Andelsgrovvare Forening lukker sin fabrik i Møgeltønder. Seks af ti medarbejdere fyres. Trist, men nødvendigt, siger SAF's direktør Herman M. Pedersen (JV).

28. juli: En gruppe fastliggeres krav om, at tyske »sigøjnere« (folk af jødisk afstamning med mørkt hår og brune øjne) fjernes fra FDM campingpladsen i Kollund, fører til, at FDM giver lejrchefen Leif Ostenfeld besked om at »gøre noget ved det«. Ostenfeld svarer tilbage, at der er tale om »meget søde mennesker med små børn«, og søger i øvrigt sin afsked på grund af foreningens personalepolitik (Fl.A.).

31. juli: Tyske og danske soldater arbejder på et fælles projekt om etablering af den danske skanse 14 ved Dannevirke (Fl.A.).

2. august: Repræsentanter for forskellige idrætsforbund i Sønderborg mener, at eliteidræt bør markedsføre byen, og ansøger derfor kommunen om 750.000 kr. (JV).

13. august: En bog med Kaj Munks skuespil på tysk, oversat af Paul Gerhard Schoenborn og Rolf Lehfeldt, der er udgivet af Sydslesvigsk Forening, præsenteres på Flensborghus (Fl.A.).

I anledning af 500-året for Christian III's fødsel afholdes en reformationskonference i Haderslev, hvor museet samtidig viser en udstilling med bøger fra før 1600, bl.a. Danmarks ældste bibel fra o. 1300 (JV, Fl.A., JP).

14. august: En turist fandt en forstenet knogle af en flere millioner år gammel alkefugl i lergraven ved Gram. Det er første gang, der findes rester af en fugl i lergraven, der er mest kendt for sine hvalfund (JV).

15. august: Der skal etableres en muslimsk begravelsesplads ved Tønder kirkegård (JV).

16. august: På Museet Holmen i

Løgumkloster åbner en udstilling med Peter Brandes' kirkekunst (JV).

Kloster mærken afholdes i Løgumkloster (JV).

19. august: Medlem af Forbundsdagen Wolfgang Börnsen (CDU), valgt i Sydslesvig, kræver de gamle grænsebygninger i Kruså nedrevet, samtidig med at han foreslår, at der etableres et grænsemuseum på stedet (Fl.A.). Ville det så ikke være det mest naturlige at benytte den eksisterende bygning, som oven i købet har historisk relevans?

23. august: Et portræt af amtskontorchef Jes P. Caspersen, der døde sidste år, afsløres i Billedsalen på Folkehjem. (JV).

23. august: Danmarks Turistråds årsrapport oplyser, at turisterne sidste år lagde 7,7 mia. kr. i Sønderjylland, og at turisterhvervet giver amtet 7.900 ar-

Det socialdemokratiske byrådsmedlem Poul Solberg Hansen, Aabenraa har skænket et gadeskilt med en kort oplysning om Frederik Fischer. Han mener, at gadeskiltene skal have korte forklaringer på gadenavnene. Foto: H. C. Gabelgaard. JydskeVestkysten.

bejdspfadser. I alt lagde turisterne godt 50 mia. kr. i landet i 2002, og bortset fra København fik Sønderjylland den største bid heraf (JV).

En ekstraregning på 300.000 kr. for arkæologiske undersøgelser er ved at vælte budgettet for en ny hal ved Emmerske Efterskole. A. P. Møllers Fond griber ind og dækker udgiften (JV).

24. august: Miljøminister Hans Chr. Schmidt, Vojens, fylder 50 år (JP, No.).

25. august: Et byggeprojekt på Fiskenes ved Gråsten medfører voldsomme protester fra Danmarks Naturfredningsforening, som mener kommunen burde opgive planerne og genoprette den tidligere natur (JP).

26. august: Planer om færre blomsterbede og større græsplæner i Dronning Ingrid's have ved Gråsten Slot vækker stærk protest. Men Slots- og Ejendomsstyrelsen beroliger: Der vil stadig være mange blomster for turisterne at se på (Fl.A.).

27. august: En udstilling med maleren Dyke Johannsen, Tønder, åbnes på Galleri Den Gyldne Løve i Varnæs (Fl.A.).

28. august: Ved et folkemøde på Ejer Bavnehøj sagde statsminister Anders Fogh Rasmussen bl.a., at »mindretallene er med til at bygge bro mellem dansk og tysk i grænselandet og hermed mellem Danmark og Tyskland.« (Fl.A.).

29. august: Tønder Kommune meddeler, at kommunaldirektør Bo Gatzwiller fratræder sin stilling »af personlige grunde«. Alligevel må kommunen hoste op med et »håndtryk« på godt 700.000 kr. plus det løse, i alt godt 900.000 kr. (JV).

30. august: På en turismekonference i Haderslev slår museumsinspektør Lennart Madsen et kraftigt slag for at lancere Sønderjylland og Sydslesvig samlet som et »kulturtilbud«. »Det er ligegyldigt, om turisterne bor i den ene eller den anden by. Vores andel af turisterne vil under alle omstændigheder stige,« sagde han (JV).

Dronning Silvia af Sverige besøgte Christiansfeld den 15. september. Her ses hun sammen med brødermenighedens præst Jørgen Bøytler til højre og borgmester Jørgen From til venstre. Foto: Karin Riggelsen. Der Nordschleswiger.

3. september: Cand. polit. Inger Bjørn Svensson, Haderslev, dør 92 år gammel. Hun redigerede Sønderjysk Månedsskrift i 24 år, 1962-86 (JV).

Iflg. en prognose fra Finansministeriet forventes Sønderjylland i 2040 at have 212.000 indbyggere mod i dag 253.000, et tab på ikke mindre end 16,2 pct., mens Københavns og Frederiksbergs indbyggertal forventes at stige med 21,6 pct. (JP).

Den 18-årige Tommy Mærsk, Løgumkloster, får af Klagenævnet for Domænenavne medhold i, at han må anvende sit navn på sin hjemmeside. Det er rederiet A. P. Møller (Mærsk), der har klaget. »Hvis prisen er rigtig«, er Tommy Mærsk dog villig til at sælge sin ret til navnet til rederiet (JV).

4. september: I Tanzania har man fundet to ringe fra ringmærkning af storke i Ribe og Rudbøl. De prydede en jægers bue. »Historien melder ikke noget om, hvorvidt de afrikanske buejægere har skudt storkene for at spise dem,« skriver Fl.A. - Det må man da næsten håbe.

På gymnasiet i Tønder begynder en fælles dansk-tysk Europaklasse (JV).

En finhval observeres i Aabenraa Fjord (JV).

En gruppe ministerialembeds mænd fra København besøger sønderjyske virksomheder og institutioner, bl.a. gård-

ejer Harro Marquardsen på Faurby ved Løgumkloster (No.).

5. september: Der skal etableres en golfbane på et naturbeskyttet areal sydvest for Havneby på Rømø (Fl.A.).

Lektor Carsten Porskrog Rasmussen forsvare sin doktorafhandling om herregårdene i hertugdømmet Slesvig 1524-1770 (Fl.A.).

6. september: Dronning Margrethe åbner udstillingen »Danskere i Lübeck« på et af Lübecks museer og får samtidig lejlighed til at hilse på nobelpristageren Günther Grass, der bor i byen (JV).

8. september: På Aabenraa Museum åbner en udstilling om byens håndværkere i 17-1800-tallet (JV).

11. september: Gisela og Bodo Daetz, Kobbermøllen nord for Flensborg, modtager Tysklands højeste pris for bygningsbevaring for deres restaurering af det gamle industrianlæg (No., Fl.A.).

12. september: Tønder Museum erhverver et fornemt hovedvandsæg og en salmebog med spænder udført af Tøndersølvsmede. Begge dele har tilhørt museumsinspektør Sigurd Schoubye, der døde for tre år siden.

14. september: Det årlige Fåremarked i Højer afholdes (JV).

15. september: Dronning Silvia af Sverige besøger Christiansfeld (No.).

16. september: Tidl. chefredaktør og

Stationsbyen Tinglev er for lille til at have eget posthus Posthuset lukkede den 16. september. Foto: Ernst Winckelmann. JydskeVestkysten.

formand for Grænseforeningen Bent A. Koch fylder 75 år (Fl.A.).

Et velbevaret 2000 år gammelt kronhjortegevir findes i Slivsø (JV).

Sønderjyllands Amt tilkendes en erstatning på 871.000 kr. fra firmaet ISS for portørstrejken i maj (JV).

Tinglev posthus lukker (JV).

17. september: Helmuth Christensen, Flensborg, fylder 85 år. Han var gennem 27 år borgmester i Flensborg, valgt af det danske mindretalsparti SSV (Fl.A.).

Amtsborgmester Carl Holst foreslår, at alle de historiske institutioner omkring Dybbøl Banke samles under én ledelse (JV).

Firmaet Motorola i Flensborg flytter sin produktion af biltelefoner til Asien, og 600 mister deres arbejde (Fl.A.).

20.september: Grænselandsudstillingen åbner på Sønderjyllands Kunstmuseum (JV).

Historisk Samfund udgiver et digert værk om Sønderjyllands landbrug i jernalder og middelalder (JV, No.).

Ribes borgmester, folketingsmedlem Preben Rudiengaard, foreslår, at de tre vadehavssøer Fanø, Manø og Rømø samles i en Vadehavskommune med Ribe som hovedby (JV).

Det tyske parti FDP foreslår fhv. amtsborgmester Kresten Philipsen som dets kandidat i Slesvig-Holsten til

Europaparlamentet. Philipsen kalder det et »storslået tilbud«, men beklager at måtte afslå. Han mener ikke, hans kendskab til tysk politik er stort nok (No.).

23. september: En langdysse ved Munkvolstrup i Sydslesvig er blevet meget smukt restaureret - eller genskabt - på initiativ af det arkæologiske sekretariat i Slesvig (Fl.A.).

25. september: En 128 km lang cykel- og vandrerute langs og over grænsen lanceres. Senere skal der udsendes brochurer og opsættes informationstavler (No.).

27. september: Flere sønderjyder ser en meteor, der flyver over landsdelen (JV).

Bov Museum åbner en udstilling om Piet Hein (Fl.A., JV, No.).

28. september: SFs amtsrådsmedlem Bent Iversen løb fra Aabenraa til Sønderborg i protest mod vedtagelsen af motorvejen (JV).

30. september: Danmarks National-socialistiske Bevægelse uddeler løbesedler i Toftlund for at hverve nye medlemmer. Partiet bebuder flere lignende aktioner andre steder i Sønderjylland (JV).

Forkortelser

Fl.A. Flensborg Avis

JP Jyllands-Posten

JV JydskeVestkysten

No. Der Nordschleswiger

Galgehøj og rettersted

Niels H. Kragh-Nielsen: *»Galgehøj og Rettersted-. Henrettelsernes historie i Hertugdømmet Slesvig 1550-1850. Skrifter, udgivet af Historisk Samfund for Sønderjylland nr. 89. Aabenraa 2002. 309 sider. Pris 168 kr. for medlemmer, bogladepris 228 kr.*

I de seneste år er der kommet en række spændende bøger om henrettelser og korporlige straffe. Hertil føjer sig nu Niels H. Kragh-Nielsens bog om »Galgehøj og rettersted«. Forfatteren beskriver sit formål som at »samle ... spredte oplysninger (i mange samtidige notiser og senere historiske artikler) til et helhedsbillede af forholdene omkring henrettelser i hertugdømmet Slesvig.«

Efter et par korte, indledende kapitler falder bogen i fire hoveddele. I kapitel 2 »Galgehøj og rettersted« giver forfatteren en oversigt over placering og udformning af retterstederne i hertugdømmet. I kapitel 3 følger en gennemgang af »Retterstedet i brug«, hvor der gives et overblik over henrettelsesformer og -forløb. Kapitel 4 »Jurisdiktioner: Rettersteder og dømt« er en gennemgang af de enkelte jurisdiktioner med henblik på at fastslå retterstedets fysiske placering og at opregne de stedfundne henrettelser. Endelig følger kapitel 5 om »Forbrydelser«, hvor de forskellige forbrydelseskategorier, der kunne medføre dødsstraf, gennemgås.

Navnlig det omfattende kapitel 4 om jurisdiktionerne har karakter af lokalhistorisk håndbog. For læseren med en særlig interesse for en enkelt lokalitet fungerer oversigterne over henrettelser formentlig udmærket som hjælpemiddel til at finde uddybende litteratur. Også forskere med interesse for de forskellige forbrydelseskategorier kan gennem fortegnelserne i kapitel 5 finde relevant materiale.

Fortegnelserne bygger dog fortrinsvis på sekundærlitteratur og i mindre grad på trykt kildemateriale, mens utrykt kildemateriale kun i stærkt begrænset omfang er anvendt. Dertil kommer, at det ikke fremgår hvilken sekundærlitteratur, der er gennemgået, idet litteraturlisten er stærkt selektiv. Oversigterne kan derfor bruges til at finde relevant sekundærlitteratur for såvel lokalhistorisk som straffehistorisk inte-

resserede; men oversigterne kan kun i begrænset omfang anvendes til at lette/indsnævre søgearbejdet efter yderligere materiale, hvilket svækker bogens anvendelighed som håndbog.

Forfatterens indledende formulering om, at formålet med arbejdet er at samle spredte oplysninger, er meget dækkende for de mere generelle kapitler 2 og 3. Disse har karakter af sammenstillinger af oplysninger med meget få kritiske overvejelser og analyser - og uden forsøg på at konfrontere/supplere resultater og teorier inden for det valgte forskningsfelt. Kun i et enkelt afsnit om »Rettersteder på historiske kort« i kapitel 2 underkaster forfatteren sit materiale en systematisk vurdering - og dette afsnit hører til bogens bedste. Kortmaterialet udgør en væsentlig del af bogens både spændende og flotte illustrationer.

Præsentationen af de mange enkeltsager er indimellem spændende læsning. Straffehistorien er et emne, der med sin dramatiske, gruopvækkende og gribende karakter ofte giver historikerne et næsten stofligt nærvær, især når man f.eks. hører om problemer med faldefærdige og sammenstyrtede galger. Men det er også et emne, der rejser mange spændende spørgsmål om disse straffes betydning og rolle i de pågældende samfund. Disse spørgsmål bliver desværre ikke taget op i denne bog.

Hans Henrik Appel

Historisk atlas Slesvig-Holsten

»Interaktivt historisk atlas Slesvig-Holsten 1867-2000«. CD-ROM. Udgiver: Gesellschaft für Schleswig-Holsteinische Geschichte på forlaget Wachholtz-Verlag, Neumünster, 2002. Pris 15 Euro - ca. 120 kr.

Computerteknologien har siden sin fremkomst i 1940'erne gradvist erstattet mekaniske teknologier i informationsbehandlingen. Samtidig har det hidtil enerådende medie til opbevaring og videreformidling af informationer, nemlig papir (i forskellige former og indpakninger), i stigende grad skullet konkurrere med digitale medier og elektronisk kommunikation.

Nu er turen så kommet til historiske atlas, skulle man tro. Nærmere betegnet det planlagte ►

Det sker – på sønderjyske museer

Cathrinesminde Teglværksmuseum

Når dette læses, har Cathrinesminde lukket for den ordinære sæson og åbner først igen den 27. marts 2004. Dette betyder dog ikke, at det gamle teglværk er gået i vinterhi.

Gennem nogle år har der været afholdt julemarked med enorm succes på museet. Sædvanligvis kommer der over 8.000 deltagere. Dette arrangement løber af stabelen over to weekender i november; 22.-23. og 29.-30. november. Det vil sige, at det daglige besøgstal gennemsnitligt er godt 2000 personer. Et besøgstal der indtil nu ikke er kommet museet til gode. Men i år vil vi slå til med et tilbud, som de mange gæster forhåbentlig ikke kan sige nej til.

I den gamle formerihal, der rummer den permanente udstilling, vil vi indrette en juleudstilling, der viser juleaften i 1930-erne i hhv. et arbejder- og et fabrikanthjem.

Dermed bliver der endelig mulighed for at se kontrasten mellem arbejderens og fabrikantens dagligliv. En indgangsvinkel, der har været svær at dyrke, da den smukke fabrikantvilla, der knejser over bakken ved teglværket, ikke blev en del af museet.

Endvidere vil vi tage det store gamle ringovnsloft i brug til uddybning af vor juleudstilling. Vore gæster vil således kun-

ne få en fagligt interessant juleoplevelse i stemningsfulde omgivelser. Da de så også kan gå på julemarked, er der basis for en totaloplevelse.

27. marts 2004 genåbner Cathrinesminde med en udstilling fra Broagerlands Kunstforening, som varer fire uger.

Imidlertid bliver det ikke kunsten, men industrihistorien, der bliver det store satsningsområde for Cathrinesminde i 2004. Cathrinesminde er udpeget som basisstation i det projekt, der hedder »Industrimuseum Slesvig«. Dette projekt er et resultat af den erkendelse, at intet museum er stort nok til at forvalte industri-samfundets kulturarv på tilfredsstillende vis. Derfor oprettes der en rute, hvor interesserede ved hjælp af en brochure guides rundt i det ganske Slesvig på begge sider af den nationale grænse. Brochuren er skrevet og er i skrivende stund ved at blive færdigredigeret. Som basisstation på den danske side skal Cathrinesminde samle trådene og fortælle historien om den sønderjyske industri. Som optakt til dette store projekt afholder museet til sommer en udstilling over netop dette emne. Denne midlertidige udstilling skal så danne optakten til en permanent udstilling.

John Rendboe

Haderslev Museum

23. okt. - 16. nov.: »Det lykkes med en Villy model«. Malerier af Peter Carlsen. Arr. af Haderslev Kunstforening.
29. nov. - 11. jan.: »Danske økser af jadeit«. En overset fundgruppe fra ældre stenalder trækker tråde over lange afstande: Materialet kommer fra Alperne, økserne er forarbejdet i Frankrig, og nogle af dem havnede i Danmark for mere end 6000 år siden.

29. nov. - 11. jan.: »Danmarks ældste begravelse«. Lidt brændte menneskeknogler, en nål af ben, en lille økse og en håndfuld flækker af flint, det hele overstrøet med okker. Det er resterne af den hidtil ældste grav, som er fundet i Danmark. Begravelsen foregik for godt 10.000 år siden ved Hammelev.

Aabenraa Museum

7. sept. - 9. nov.: Det gode håndværk: Møbler, ure og sølvtøj fra Aabenraa.

30. nov. - 31. dec.: Oldemors juletræ. På loftet sidder Nissen Nisserier på museet.

Kunstmuseet Brundlund Slot

10. okt. - 16. nov.: Fokus på museets samling (Dansk kunst).

22. nov. - 29. feb.: Maleren Samuel Joensen-Mikines.

Museet på Sønderborg Slot

10. okt. - 16. nov.: Foreningen Haandarbejdets Fremmes jubilæumsudstilling. I 2003 er det 75 år siden Haandarbejdets Fremme blev etableret. Foreningen ønsker at markere dette med en udstilling på Museet på Sønderborg Slot.

Cathrinesmindes Teglværksmuseum

22. nov. - 23. nov.: Julemarked.

29. nov. - 30. nov.: Julemarked.

Tønder Museum

6. dec. - 25. apr.: Velgørenhed i Tønder i 1700- og 1800-tallet.

6. dec. - 25. apr.: Memento Mori - Husk at du skal dø. Fællesudstilling Tønder Museum/Sønderjyllands Kustmuseum.

Sønderjyllands Kunstmuseum, Tønder

13. sept. - 9. nov.: Grænselandsudstillingens jubilæumsudstilling »Undervejs«. OBS: Alm. Grænselandsudstilling er som altid afholdt i Aabenraa.

11. okt. - 7. dec.: »Machete – maleri og grafik«, Adam Saks.

22. nov. - 22. feb.: Nordkunst - Slesvig-Holstenske Kunstnere.

6. dec. - 25. apr.: Memento Mori - Husk at du skal dø. Fællesudstilling Tønder Museum/Sønderjyllands Kunstmuseum.

Drøhses Hus

Indtil 31. dec.: Kniplings- og tekstiludstillinger. Tønder Museums samling af jernovne samt sadelmagerhåndværket.

Midtsønderjyllands Museum, Gram

Indtil 31. dec.: »Hvad er sten i grunden?« - En udstilling om strandsten, håndstykker og skærver.

► trebindsværk for Slesvig-Holsten. Bind 1 og 2 for hhv. perioden fra 1945 til 2000 og fra 1867 til 1945 er allerede udkommet, det tredje bind for de ældste perioder er i produktion. Derfor har det været nærliggende at tilbyde et udvalg af disse i digital form på CD'en »Interaktivt historisk atlas Slesvig-Holsten 1867-2000«. Det er denne CD, der anmeldes her.

CD'en rummer ikke en side-for-side digital kopi af bøgernes indhold. Den til de tematiske kort ledsagende tekst og grafik i bøgerne findes ikke på CD'en. Der er m.a.o. tale om et helt andet produkt. Det nye er begrebet »interaktivt«. Begrebet dækker i computersammenhæng over den egenskab, at bruger og computer(-program) indgår i en »dialog«.

I forbindelse med udgivelsen af digitale publikationer anses teknologiens interaktive egenskaber som en mulighed for, at publikationen kan bryde med papir-mediets statiske egenskab og give plads for en dynamisk præsentationsform. Publikationen kan m.a.o. tilpasses til den individuelle brugers ønsker på læsetidspunktet. For genren »historiske atlas«, med dens vægtning af de tids- og rumlige dimensioner og summariske præsentationer af store empiriske datamængder, er der indlysende fordele frem for det statiske papirmedie. Vi vil derfor fokusere på dette aspekt. Den første umiddelbare fordel ved den digitale udgave af ca. 200 tematiske kort på CD'en er, at valg af størrelse og målestok er frit. Det medfølgende program på CD'en tillader endvidere, at brugeren kan ændre signatur (farve, strejtykkelse etc.) for de geografiske data. De hertil knyttede attribut-data findes ligeledes på CD'en og kan umiddelbart kaldes frem. Endvidere gør programmet det muligt at skabe andre klassedeling for kontinuerte variable end de, der er valgt på de trykte kort. Endelig kan brugeren koble flere kort sammen, således at flere forskellige temaer for det samme område visuelt kan sammenlignes.

De geografiske data er opløst i en række temaer (vandløb, kommunegrænser etc.) som i det enkelte kort er lagt »oven på hinanden« ligesom en stak ark af gennemsigtigt madpapir med et tema på hvert lag papir. Dette giver brugeren mulighed for at sammensætte nye kort med lag fra forskellige leverede kort. Programmet tillader dog ikke, at brugeren selv skaber egne lag, og det er umiddelbart ikke muligt at eksportere kort til andre GIS-programmer. Men da ArcView er et standardprodukt, og da de

medfølgende attribut-data foreligger i dBase-formatet, er dette problem til at overse for den teknisk øvede bruger.

CD'en selv er meget nem at installere, og der er fuld understøttelse af det danske sprog. Kun enkelte småfejl har kunnet konstateres (f.eks. har »Cancel-knappen« påskriften »Abbrechen«, og i brugervejledningen henvises til »Strg«-tastaturknappen i stedet fra »Ctrl«). Den medfølgende online-manual gør man i øvrigt klogt i at læse, inden man eksperimenterer med programmet. Dette anbefales på trods af, at manualen bør struktureres væsentlig bedre med udgangspunkt i en ny brugers behov.

Selve brugerfladen er rimelig nem at gøre sig fortrolig med. Svarende til bogudgivelsernes kapitelinddeling er de tematiske kort grupperet – desværre dog ikke i bogudgivelsens mere logiske rækkefølge, men alfabetisk. Kortene til kapitlerne om havfiskeri, bank- og sparekasser, uddannelse og kultur og militær er underligt nok fraværende på CD'en. Man kan også anvende bogudgivelsernes bind og sidenummer som opslagsmulighed. Dette indeks er desværre dog ret fejlbehæftet.

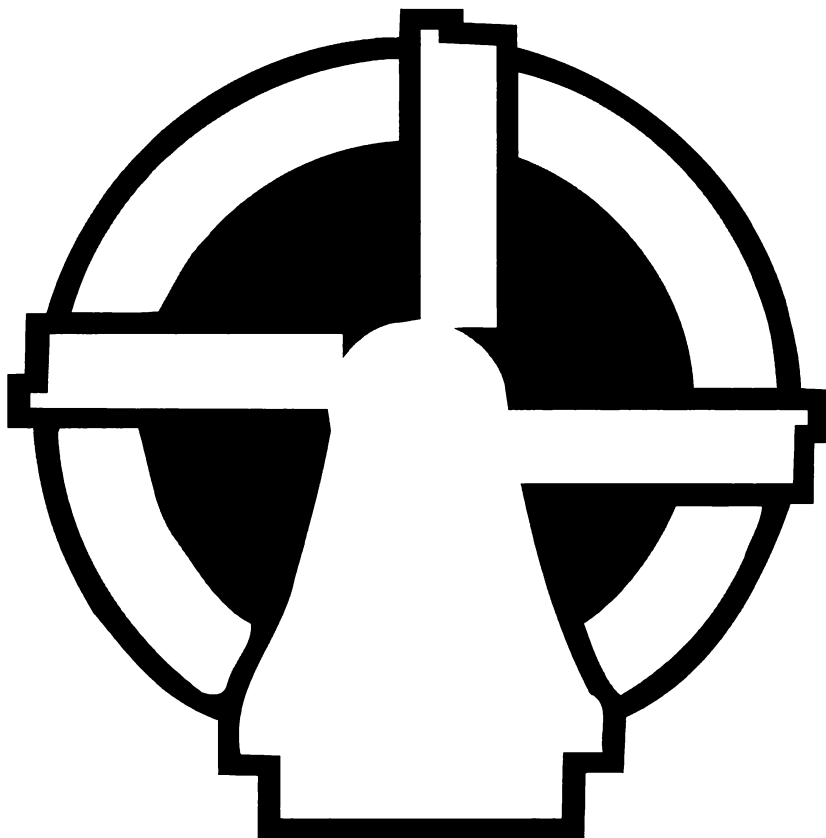
Store problemer kan der konstateres for søgning vha. årstal. Hvis et kort omfatter et tids-spænd, f.eks. 1919-1945, findes dette ved det afrundede midtpunkt for spændet – i nævnte tilfælde 1933 – eller på et yderpunkt af spændet. I et medfølgende »bonus«-program demonstreres ved jernbanenettets udvikling en helt anderledes og langt mere dynamisk håndtering af den kronologiske dimension, så her er tale om en mangel, som gruppen bag CD-udgivelsen er opmærksom på.

Meget positivt er det, at de forskellige kort har fået tilknyttet en generel beskrivelse og kildehenvisning, som kan læses i et separat vindue. Man kunne dog ønske, at de geografiske data også fik tilknyttet meta-data information, som data fra f.eks. den danske Kort- og Matrikelstyrelse kunne være en model for.

Alt i alt må gruppen bag udgivelsen have stor ros for et stort, solidt arbejde og et godt initiativ. Man kan altid diskutere valget af korttemaer, kildegrundlag etc., men med udgivelsen af det interaktive historiske atlas ses muligheden for etableringen af et digitalt kortbibliotek, som interesserede f.eks. via projektets hjemmeside kunne bidrage med og hente fra. Også nye programversioner ville kunne hentes herfra.

Jens Andresen

GRÆNSEFORENINGEN

For 100 kr. om året kan du blive medlem af Grænseforeningen. Så modtager du seks gange om året bladet GRÆNSEN samt Grænseforeningens smukke Årbog.
Ring eller skriv efter Grænseforenin-

gens brochure: Postboks 9074, Grænseforeningen, Peder Skrams Gade 5, 1022 Kbh. K. Telefon: 33 11 30 63.
Du er også velkommen til at kontakte din lokale formand:

Tønder Amt

Svend Kristiansen
Østerbyvej 32
6280 Højer
tlf. 74 78 32 15

Haderslev Vesteramt

Sigrid Andersen
Rangstrupvej 20
6534 Agerskov
tlf. 74 83 31 56

Haderslev Østeramt

Lisbet Skau
Hasselvej 4
Hammelev
6500 Vojens
tlf. 74 50 79 22

Sønderborg Amt

Marie Hess
Frydenlundvej 5
6430 Nordborg
tlf. 74 45 62 65

Aabenraa Amt

Ove Nissen
Dalsmark 3
6300 Gråsten
tlf. 74 65 07 45

Krigsfanger i Nordslesvig

*Bagsiden
om
forsiden*

Fredag den 31. juli 1914 blev der erklæret krig mod det tyske rige, og den følgende dag kom mobiliseringsordren ud til alle dele af riget. Alle regnede med, at krigen hurtigt ville være overstået, men allerede i slutningen af 1914 frøs krigen fast i en stillingskrig, hvor alle parter gravede sig ned i skyttegrave for at slide hinanden op.

De hurtige tyske sejre i efteråret 1914 på især østfronten, men også på vestfronten betød, at Tyskland stod med et betydeligt antal krigsfanger, som de tyske myndigheder havde store vanskeligheder ved at brødføde og oprette fangelejr til. For at løse interneringsproblemerne og samtidig skaffe arbejdskraft inden for landbruget og industrien begyndte myndighederne i løbet af 1915 at overføre krigsfangerne til civilt arbejde for at erstatte de mænd, som kæmpede på fronterne. Dette var også tilfældet i Nordslesvig, som skønsomt modtog 6-7000 overvejende russiske og ukrainske krigsfanger. De blev hovedsagelig anvendt som billig arbejdskraft i landbruget, men blev også indsat på større anlægsarbejder, som bl.a. bygningen af diget fra Ballum til Rejsby.

Men løsningen kunne nemt ødelægge fjendebilledet hos befolkningen, når krigsfangerne arbejdede sammen med lokalbefolkningen. Selv om myndighederne slog hårdt ned på fraternisering med krigsfangerne og til stadighed advarede mod national uværdig omgang, kunne det ikke undgås, at ikke mindst den danske befolkningsgruppe havde vanskeligt ved at se dem som fjender. På domænegårdene og andre større gårde med mange fanger og en fast vagtmænd blev reglerne for

omgang med og behandling af krigsfangerne i reglen overholdt, men på de mindre gårde og hos dansksindede arbejdsgivere var omgangen mere uformel. Her kunne man opleve at krigsfangeren spiste sammen med familien, og han fik et nært forhold til familien på trods af forbudet.

Allerede efter ankomsten af de første krigsfanger til Nordslesvig i 1915 flygtede de første over grænsen til Danmark, hvor de, som ikke blev fanget eller skudt, blev hjemsendt til deres hjemland. I løbet af sommeren 1918 steg antallet af flygtninge imidlertid, så man måtte indrette de tidligere lazaretlejre i Hald og Horsørød til flygtningelejre. Det var overvejende russiske fanger, som i starten blev hjemsendt, men i april 1918 nægtede det nye kommunistiske styre at betale for deres ophold i Danmark og hjemsendelsen. Oktober samme år kunne man dog sende den første større gruppe af russiske krigsfanger til Rusland. Men først i marts 1920 kunne den danske regering sende de sidste fanger hjem og lukke lejrene.

Det var dog ikke alle krigsfanger, som vendte hjem. På en lang række sønderjyske kirkegårde kan man endnu finde gravsten over dem, som døde langt fra hjemmet. Størst er antallet af begravede krigsfanger på kirkegården i Løgumkloster. Her ligger 71 soldater begravet efter en epidemi af plettyfus i 1915. Krigsfangerne opsatte et mindesmærke, men da dette gik til grunde blev det i 1923 erstattet af en obelisk, som et tankevækkende udråbstegn over landsdelens deltagelse i den store krig.

kf